

АРАЛ ТЕҢІЗІ АЙМАҒЫНДА АУЫЛ ТУРИЗМІН ТҰРАҚТЫ ДАМУЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Дамежан АДІЛХАНОВНА*

Айжан ӘБДУАЛИ***

Аңдатпа: Арал теңізі аймағы соңғы бірнеше онжылдықта экологиялық дағдарысқа ұшырап, көптеген табиғи ресурстардың сарқылуына әсер етті. Арал теңізі көлемі бойынша әлемде үшінші орын алған, құрлық және су ресурстарына өте бай су айдыны болған. Алайда, антропогендік зардаптардың әсерінен экологиялық апат аймағына айналды. Арал теңізі табиғи, тарихи, мәдени туризм әлеуетіне бай өлке. Соңғы жылдары дүниежүзіндегі дамыған және дамушы елдерде аймақ туризмін тұрақты дамыту арқылы әлеуметтік және экономикалық жағдайын жақсартудың сәтті жүзеге асырылған тәжірибелері айқындалуда. Арал өңірінің елді мекендерінде ауылдық туризмді дамыту аймақтың экономикасы мен әлеуметтік жағдайын тұрақтандыруға жаңа серпін береді. Мақалада Халықаралық тәжірибені талдау арқылы Арал өңіріндегі ауыл туризмін тұрақты дамыту мәселелері талқыланады. Ауылдық туризмді дамытудағы маңызды мәселелер жергілікті мәдениет пен дәстүрлерді сақтау, инфрақұрылымды жақсарту және қаржылық қолдау шараларын тиімді пайдалану болып табылады.

Кілт сөздер: Арал теңізі, ауыл туризмі, тұрақты даму, экологиялық туризм, жергілікті салт-дәстүрлер, инфрақұрылым, мәдениет.

Problems of Sustainable Development of Rural Tourism in the Aral Sea Region

Annotation: The Aral Sea region has suffered an environmental crisis over the past few decades, affecting the depletion of many natural resources. The Aral Sea was the third largest in the world, a body of water very rich in land and Water Resources. However, under the influence of anthropogenic consequences, it has become an environmental disaster zone. The Aral Sea is a region rich in natural, historical and cultural tourism potential. In recent years, successful practices of improving the social and economic situation of the region through the sustainable development of tourism in developed and developing countries around the world have been revealed. The development of rural tourism in settlements in the Aral Sea region will give a new impetus to the stabilization of the economy and social situation of the region. The article discusses the issues of sustainable development of rural tourism in the Aral Sea region through the analysis of international experience. The most important issues in the development of rural tourism are the preservation of local culture and traditions, the improvement of infrastructure and the effective use of financial support measures.

Key Words: Aral Sea, rural tourism, sustainable development, ecological tourism, local traditions, infrastructure, culture.

Кіріспе

Арал теңізі – Орталық Азиядағы ең ірі көлдердің бірі болған табиғи су айдыны, ол Қазақстан мен Өзбекстан аумағында орналасқан. Өткен ғасырдың ортасына дейін оның ауданы шамамен 68 000 км² болған және көлемі бойынша әлемдегі төртінші ірі көл саналған. Теңіз Тұран ойпатында, Қызылқұм мен Қарақұм шөлдерінің арасында орналасып, негізгі су көзі ретінде Сырдария мен Әмудария өзендерінен қоректенген. Кеңес Одағы кезеңіне дейін Арал теңізі аймақтағы экожүйенің маңызды бөлігі болды. Мұнда көптеген су жануарлары мен өсімдіктер тіршілік етті, ал жағалауында орналасқан елді мекендер балық аулау кәсібімен айналысты. Арал теңізінің суы көптеген балық түрлеріне, соның ішінде бекіре, сазан, алабұға сияқты бағалы балықтарға қолайлы орта ұсынды. Сонымен қатар, теңіз маңында тұз өндіру ісі дамып, жергілікті халықтың күнкөріс көзіне айналды.

Алайда, XX ғасырдың екінші жартысында Арал теңізі үлкен экологиялық апатқа ұшырады. Кеңес Одағының ауыл шаруашылығын қарқынды дамыту саясаты аясында

* PhD., аға оқытушы, Қазақ Ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Жаратылыстану институты, Алматы, Қазақстан, Kazakh National Women's Teacher Training University, Institute of Natural Sciences, Almaty, Kazakhstan

**** Ізденуші, Қазақ Ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Жаратылыстану институты, Алматы, Қазақстан, Kazakh National Women's Teacher Training University, Institute of Natural Sciences, Almaty, Kazakhstan

Әмудария мен Сырдария өзендерінің суы мақта мен басқа да дақылдарды суаруға кең көлемде пайдаланылды. Соның салдарынан Арал теңізіне құйылатын су мөлшері айтарлықтай азайып, теңіз деңгейі күрт төмендей бастады. 1960 жылдардан бастап теңіз біртіндеп тартылып, 1980 жылдары ол екіге бөлініп, Кіші Арал және Үлкен Арал теңіздері пайда болды. Бұл өзгерістер өңірдің экологиялық тепе-теңдігін бұзып, климаттың өзгеруіне алып келді. Жағалау аймақтарындағы ауылдарда ауызсу тапшылығы басталып, тұзды дауылдар жиілеп, адамдар арасында түрлі аурулар көбейді. Арал маңындағы ауада тұз бен зиянды химиялық қосылыстардың мөлшері артқандықтан, бұл жағдай тек жергілікті тұрғындарға ғана емес, жалпы аймақтың табиғатына да кері әсерін тигізді. (Садыкова, 2010)

1990 жылдардан бастап Қазақстан Үкіметі мен халықаралық ұйымдар Аралды құтқару шараларын қолға алды. 2005 жылы Қазақстан Кіші Арал теңізін қалпына келтіру мақсатында Көкарал бөгетін салды. Бұл жобаның нәтижесінде Кіші Аралдағы су деңгейі тұрақтанып, балық шаруашылығы қайта жандана бастады. Алайда Үлкен Арал теңізін сақтап қалу мүмкін болмады, себебі оған су жетпейтін болғандықтан, теңіз біртіндеп құрғап, орнында тұзды шөл пайда болды. Бұл жағдай бұрынғы теңіз аймағының флорасы мен фаунасына үлкен өзгерістер енгізді. Қазіргі таңда Арал теңізінің экологиялық жағдайын жақсарту үшін түрлі ғылыми зерттеулер жүргізілуде, бірақ оның толықтай қалпына келуі өте қиын. Дегенмен, Кіші Аралды сақтау бағытындағы шаралар болашақта аймақтың экожүйесін біршама тұрақтандыруы мүмкін (Мұқанов, 2020).

Арал теңізі аймағының туризм әлеуеті

Арал теңізі аймағы өзінің ерекше табиғаты мен тарихи-мәдени мұраларымен туристерді қызықтыратын бірегей өңір болып табылады. Бір кездері әлемдегі ең ірі көлдердің бірі болған бұл теңіз ХХ ғасырда тартылып, экологиялық апат аймағына айналды. Соған қарамастан, бүгінгі таңда Арал өңірі экологиялық, тарихи-мәдени және экстремалды туризм бағыттары бойынша әлеуеті жоғары орындардың бірі саналады. Арал теңізінің тартылуы нәтижесінде бұрынғы су түбі шөлге айналып, ерекше табиғи ландшафттар қалыптасты. Бұл жерлер экологиялық туризмді дамытуға мүмкіндік береді. Туристер мұнда құрғап қалған теңіз табанын, тұзды шөлдерді және жергілікті флора мен фаунаны зерттей алады. Қызылорда облысының аумағында орналасқан Барсакелмес мемлекеттік табиғи қорығы – Арал аймағындағы экотуризмнің маңызды орталықтарының бірі. Мұнда сирек кездесетін өсімдіктер мен жануарлар мекендейді, ал олардың кейбірі Қызыл кітапқа енгізілген.

Арал өңірі тарихи-мәдени мұраларға да бай. Бұл аймақта ежелгі қалалардың қалдықтары, бекіністер мен археологиялық ескерткіштер сақталған. Теңіз жағалауында орналасқан елді мекендерде балық шаруашылығының тарихымен танысуға болатын

музейлер бар. Туристер үшін ең қызықты орындардың бірі – Арал қаласындағы "Кеме бейіттері". Бұл – теңіздің тартылуынан кейін құрғақта қалып қойған кемелердің қалдықтары, олар аймақтың өткен дәуірін еске салып тұрған тарихи нысандар ретінде сақталған (Қарымсақова, 2019).

Арал аймағы экстремалды туризммен айналысатындар үшін де ерекше орынға айналууда. Теңіз түбінің құрғап қалған аймақтарында джип-сафари ұйымдастырылады, квадроциклмен шөл даланы аралау мүмкіндігі бар. Сонымен қатар, бұл жер дронмен түсірілім жасауға, ерекше табиғи көріністерді зерттеуге қолайлы. Туризмді дамыту үшін аймақта инфрақұрылымды жетілдіру маңызды. Жолдардың сапасын жақсарту, қонақүйлер мен демалыс орындарын салу, гид қызметін ұйымдастыру сияқты шаралар туристерді тартуға көмектеседі. Сонымен қатар, экологиялық мәселелерді шешу, Арал теңізінің қалпына келуіне үлес қосу мақсатында экотуризмді дамыту маңызды.

(Шымбай, 2021).

Арал теңізі аймағының экологиялық жағдайы мен табиғи байлықтары осы аймақтың туризмін дамытуға ерекше мүмкіндіктер береді. Алайда, соңғы бірнеше онжылдықта Арал теңізінің деңгейінің төмендеуі мен экологиялық апаттардың нәтижесінде аймақтың табиғи ресурстары мен климаттық жағдайлары өзгерді. Осыған байланысты, Арал теңізі аймағындағы туризм саласы күрделі жағдайды басынан кешіруде (Сурет 1).

Арал теңізі туризмнің қазіргі жағдайы

Сурет 1

Арал теңізі аймағы ерекше табиғи және тарихи ерекшеліктерімен тартымды туристік бағыт бола алады. Мұнда экологиялық, тарихи және экстремалды туризмді дамытуға барлық алғышарттар бар. Тек осы әлеуетті тиімді пайдалану арқылы өңірдің экономикалық және экологиялық жағдайын жақсартуға болады.

Нәтижелер мен талдаулар

Арал теңізі ауыл туризмін дамытудың SWOT талдауы

Күшті жақтары	Әлсіз жақтары
<p>1. Табиғи байлықтар мен бірегей ландшафт: Арал теңізінің аймағы ерекше экологиялық жүйеге ие. Аралдың тартылуы нәтижесінде пайда болған тұзды көлдер мен табиғи жерлер туристерді қызықтыратын ерекше көрініс ұсынады.</p> <p>2. Ауыл мәдениеті мен дәстүрлері: Жергілікті халықтың дәстүрлері мен мәдениеті, ұлттық қолөнер, ауыл шаруашылығының ерекшеліктері ауыл туризміне үлкен сұраныс туғызады.</p> <p>3. Туризмге сұраныс: Дүниежүзілік туризмнің экологиялық бағытқа қызығушылығы жоғары, бұл Арал аймағында осы бағытты дамыту үшін мүмкіндік туғызады.</p>	<p>1. Инфрақұрылымның дамымауы: Арал аймағында жолдар, қонақүйлер, туристік қызметтер мен орталықтар жеткіліксіз. Бұл мәселе туризмнің дамуына кедергі келтіреді.</p> <p>2. Қаржылық ресурстардың жетіспеушілігі: Туризмді дамытуға арналған инвестициялар мен қаржылық қолдаудың аздығы аймақтың экономикалық мүмкіндіктерін шектейді.</p> <p>3. Экологиялық қиындықтар: Арал теңізінің экологиялық жағдайы аймақтың табиғи байлықтарын сақтау мен дамытуға әсер етеді. Экологияның нашарлауы туризм үшін кедергі болуы мүмкін.</p>

Мүмкіндіктері	Қауіп – қатерлері
<p>1.Экологиялық туризмнің өсуі: Дүниежүзілік экологиялық туризмнің өсуі мен трендтері Арал аймағында экологиялық туризмді дамытуға мүмкіндік береді.</p> <p>2.Жергілікті өнімдер мен қызметтерді экспорттау: Арал аймағындағы ауылшаруашылық өнімдерін туристерге ұсыну арқылы экономиканы дамытуға болады.</p> <p>3.Мемлекеттік және халықаралық қолдау: Туризмді дамыту үшін мемлекет пен халықаралық ұйымдар тарапынан қаржылық және техникалық қолдау көрсету мүмкіндігі.</p> <p>4.Жаңа бағыттарды дамыту: Агро және экотуризмді дамыту, ауыл шаруашылығымен танысу, мәдени шараларды ұйымдастыру арқылы жаңа туристік бағыттар ашу мүмкіндігі бар.</p>	<p>1.Экологиялық дағдарыс: Арал теңізінің экологиялық жағдайы тереңдей түсуі мүмкін, бұл туризмге теріс әсер етуі мүмкін. Су ресурстарының тапшылығы мен ауа райының өзгеруі табиғатты қорғау жұмыстарын күрделендіреді.</p> <p>2.Конкуренцияның артуы: Басқа өңірлер мен елдерде ауыл туризмі мен экотуризмнің дамуы, сондай-ақ басқа экологиялық жағынан тартымды аймақтардың пайда болуы – Арал аймағына туристерді тартуды қиындатуы мүмкін.</p> <p>3.Инфрақұрылымның болмауы: Арал аймағында инфрақұрылымның баяу дамуы туристер үшін ыңғайлы жағдай жасауды қиындатады, бұл аймақтың тартымдылығын төмендетеді.</p> <p>4.Әлеуметтік тұрақсыздық: Ауыл тұрғындарының туризм саласына қызығушылығы мен қатысуының аздығы жергілікті қоғамның туризмнің әлеуетіне толық көңіл бөлуіне кедергі келтіруі мүмкін.</p>

Арал аймағында ауыл туризмін тұрақты дамытудың жолдары

Арал теңізі аймағының экологиялық жағдайы соңғы онжылдықта айтарлықтай өзгерістерге ұшырағанымен, осы аймақтың ауыл туризмі үшін үлкен әлеуеті бар. Аймақтың бай мәдени мұрасы, ерекше табиғи сұлулығы мен тарихи ескерткіштері оның туризмді дамытудағы мүмкіндігін кеңейтеді. Алайда, ауыл туризмін дамыту үшін белгілі бір мәселелерді шешу және тұрақты даму жолдарын қарастыру қажет. Осы орайда, Арал аймағында ауыл туризмін тұрақты дамытуға бағытталған бірқатар жолдар ұсынылады.

1. Экологиялық туризмді дамыту

Арал теңізі аймағы экологиялық дағдарыстан кейін бірқатар ерекше табиғи өзгерістерге ұшырағанымен, бұл аймақтың экологиялық туризмді дамыту үшін әлеуеті зор. Экологиялық туризм табиғатқа зиян келтірмей, аймақтың экологиялық жағдайын жақсартуға көмектесе алады. Экологиялық туризм арқылы табиғат қорғау шаралары мен тұрақты даму принциптерін насихаттау өте маңызды.

- **Табиғат қорғау шаралары мен экологиялық турлар:** Аймақтың экологиялық мәселелеріне назар аудара отырып, табиғат қорғау шараларын жүзеге асырып, экологиялық таза турлар мен бағдарламалар ұйымдастыру қажет. Бұл туризм түрі жергілікті тұрғындарға экологияны сақтау жөнінде білім беріп, табиғатқа зиян келтірмей аймақтың табиғатын зерттеу мүмкіндігін ұсынады.

- **Экотуризм инфрақұрылымын дамыту:** Аймақта экологиялық қонақ үйлер мен демалыс орындарын дамыту, арнайы экологиялық жолдар мен аймақтық

қорықтар ұйымдастыру арқылы экотуризмді дамытуға болады. Экологиялық инфрақұрылым туристерге табиғатпен үйлесімді демалу мүмкіндігін қамтамасыз етіп, жергілікті тұрғындардың экономикалық жағдайын жақсартуға ықпал етеді.

2. Инфрақұрылымды жақсарту

Арал аймағында ауыл туризмін дамыту үшін қажетті инфрақұрылымның дамуы өте маңызды. Туризмнің артуы инфрақұрылымға сұранысты арттырады. Жолдар, қонақ үйлер, көлік қызметтері мен туристік нысандарды жетілдіру арқылы аймақтың тартымдылығын арттыруға болады. Осы бағытта бірнеше негізгі шараларды жүзеге асыру қажет (Бектұров, 2020):

- **Жолдар мен көлік қызметтерін жақсарту:** Туристердің аймаққа келуі үшін жолдардың сапасын арттыру және көлік қызметтерін дамыту қажет. Қоғамдық көліктер мен такси қызметтерін жетілдіру, сондай-ақ туристерге ыңғайлы көлік түрлерін ұсыну маңызды.

- **Қонақ үйлер мен туристік қызмет көрсету орындарын дамыту:** Қонақ үйлердің саны мен сапасын арттыру арқылы туристер үшін жайлы жағдай жасау. Сонымен қатар, ауыл тұрғындарын қонақ үй бизнесі мен туристік қызмет көрсету саласындағы жұмысқа тарту, жаңа жұмыс орындарын ашу арқылы экономиканы жандандыру.

- **Цифрлық қызметтер мен онлайн брондау жүйелері:** Туристер үшін ақпарат алу мен қызмет көрсету процесін жеңілдету мақсатында интернет жүйесін дамыту. Онлайн брондау жүйелерін енгізу арқылы туристердің аймаққа келуін жеңілдету және қызмет көрсету сапасын арттыру.

3. Жергілікті мәдениетті сақтау және насихаттау

Арал аймағының ауылдары мен мәдениеті ерекше болып табылады. Бұл аймақтың бай мәдени мұрасы мен тарихи ескерткіштері ауыл туризмінің тартымдылығын арттырады. Мәдениетті сақтау және насихаттау арқылы аймақтың туристік тартымдылығын арттыруға болады. Жергілікті мәдениет пен дәстүрлерді көрсету туристер үшін қызықты әрі тартымды болуы мүмкін.

- **Мәдени іс-шаралар мен фестивальдер ұйымдастыру:** Арал аймағында ұлттық мәдениет пен дәстүрлерді көрсету үшін түрлі фестивальдер, мәдени көрмелер мен қолөнер көрмелерін ұйымдастыру. Мұндай іс-шаралар туристердің аймаққа қызығушылығын арттырып, жергілікті халыққа мәдениетінің маңыздылығын танытуға мүмкіндік береді.

- **Қолөнер мен ұлттық тағамдарды насихаттау:** Жергілікті тұрғындардың қолөнерін, дәстүрлі өнер туындыларын, ұлттық тағамдарды ұсыну арқылы аймақтың мәдениетін таныстыру. Бұл туристер үшін ерекше тәжірибе болар еді және ауыл экономикасына қосымша табыс әкелуі мүмкін.

4. Қаржылық қолдау және білім беру

Ауыл туризмін дамыту үшін жергілікті халыққа қаржылық қолдау көрсетіп, оларға туризм саласындағы қажетті білімді беру қажет. Бұл үшін бірнеше бағыт бойынша шаралар қабылдануы керек:

- **Қаржылық қолдау:** Туризм саласындағы шағын бизнес ашуға арналған мемлекеттік гранттар мен несиелер ұсыну. Бұл ауыл тұрғындарына өз бизнесін бастауға мүмкіндік береді және аймақ экономикасына оң әсер етеді.

- **Туризм саласында білім беру:** Ауыл тұрғындарына туризм саласындағы дағдыларды үйрету, тренингтер мен курстар ұйымдастыру. Бұл оларды туристік қызмет көрсету, қонақ үй бизнесі мен экотуризм бағыттарында біліммен қамтамасыз етуге көмектеседі.

5. Халықаралық ынтымақтастық және тәжірибе алмасу

Арал аймағында ауыл туризмін дамыту үшін халықаралық тәжірибелерді

зерттеп, оларды қолдану маңызды. Әлемнің басқа аймақтарында ауыл туризмін дамыту жолдарын зерттеу арқылы тиімді стратегиялар мен жобаларды енгізу қажет.

- **Халықаралық серіктестіктер орнату:** Халықаралық ұйымдармен серіктестіктер орнатып, олардан көмек алу. Түрлі халықаралық ұйымдардың жобалары мен қолдау шаралары арқылы аймаққа инвестициялар тарту.

- **Тәжірибе алмасу:** Әлемнің басқа елдеріндегі ауыл туризмі туралы білім мен тәжірибе алмасу арқылы Арал аймағында ауыл туризмін дамытуға жаңа жолдар ашу.

6. Әлеуметтік және экономикалық әсерлерді талдау

Ауыл туризмінің әлеуметтік және экономикалық әсерін талдау маңызды. Бұл аймақтың дамуы мен әлеуметтік жағдайының жақсаруы үшін туристік саланың әсерін бақылап, бағалау қажет.

- **Жергілікті халықты жұмыспен қамту:** Туризм арқылы ауыл тұрғындарын жұмысқа тарту, аймақтың экономикалық әлеуетін арттыру. Бұл әлеуметтік жағдайды жақсартуға және жұмыссыздық деңгейін төмендетуге мүмкіндік береді.

- **Экономиканы әртараптандыру:** Ауыл шаруашылығын және басқа да салаларды туризммен үйлестіріп, экономиканы әртараптандыру. Бұл аймақтың тұрақты дамуына жол ашады.

Қорытынды

Арал теңізі аймағында ауыл туризмін дамыту – экологиялық және экономикалық тұрғыдан маңызды қадам болып табылады. Бұл аймақтың табиғи байлықтары мен мәдени мұрасын сақтау, ауылдық жерлердің экономикасын көтеру және жұмыссыздық мәселесін шешу мақсатында ауыл туризмін дамыту ерекше мәнге ие. Дегенмен, бұл жағдайға кедергі келтіретін бірқатар мәселелер бар:

1. **Экологиялық мәселелер** – Арал теңізінің экологиялық дағдарысы ауыл туризмін дамытуға әсер етеді. Теңіз суының деңгейінің төмендеуі мен экологиялық апаттар жергілікті халықтың денсаулығына және ауыл шаруашылығына теріс әсерін тигізуде. Сондықтан туризмді дамыту барысында экологиялық таза әдістер мен тұрақты даму принциптерін ескеру қажет.

2. **Инфрақұрылымдық даму** – Арал аймағындағы ауылдарға туристердің келуі үшін тиісті инфрақұрылымның жоқтығы, әсіресе көлік және коммуникация байланыстарының әлсіздігі басты мәселелердің бірі болып отыр. Туризм индустриясын дамыту үшін жолдарды, қонақ үйлер мен қызмет көрсету орындарын жаңарту қажет.

3. **Қаржылық және инвестициялық ресурстардың тапшылығы** – Ауыл туризмін дамыту үшін қажетті қаржылық ресурстардың жетіспеушілігі де үлкен кедергі болып табылады. Әсіресе, жеке кәсіпкерлер мен ауыл тұрғындары үшін қажетті инвестициялар мен гранттар қарастырылмаған.

4. **Ауыл тұрғындарының біліктілігі** – Ауылдық жерлерде туризм индустриясына қажетті мамандар мен қызмет көрсету саласының біліктілігін арттыру мәселесі бар. Бұл мақсатта арнайы тренингтер, курстар ұйымдастыру арқылы ауыл тұрғындарының кәсіби деңгейін көтеру маңызды.

5. **Мәдени және этнографиялық туризмнің дамытуы** – Арал аймағының мәдениеті мен этнографиясы, дәстүрлерін таныстыру арқылы туризмнің түрлерін көптеп дамытуға болады. Бұл аймақтың тарихы мен мәдениетіне қызығушылық танытатын туристерді тартуға мүмкіндік туғызады.

Қорытындылай келе, Арал теңізі аймағында ауыл туризмін тұрақты дамыту үшін экологиялық ахуалды жақсарту, инфрақұрылымды жаңарту, ауыл тұрғындарының білім деңгейін арттыру, қаржылық қолдау көрсету және туристік өнімдердің сапасын

көтеру қажет. Ауыл туризмінің дамуы тек осы аймақтың экономикалық өсуіне ғана емес, сонымен қатар табиғатты қорғау мен мәдени мұраны сақтауға да ықпал етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

- Садыкова Д. (2010). ҚР экологиялық проблемалары. Алматы: ҚазМемҚызПУ, 15-24.
- Мұқанов Ғ. (2020). Арал теңізі аймағындағы экологиялық мәселелер мен туризмнің даму мүмкіндіктері. Қоршаған орта және экология журналы, 30-36.
- Қарымсақова А. (2019). Ауыл туризмін дамытудағы экологиялық туризмнің рөлі. Қазақстандағы ауыл туризмі: мәселелер мен шешімдер кітабы. Алматы: Ғылым, 115-120
- Шымбай Р. (2021). Арал аймағындағы экологиялық туризмді дамыту: болашағы мен проблемалары. Туризм және экология журналы, 89-95
- Бектұров А. (2020). Ауыл туризмін дамытуға арналған инфрақұрылымдық жобалар: Арал аймағының мысалы. Қазақстанның ауыл шаруашылығы мен туризмі жинағы. Алматы, 47-59
- Қойшыбаев А. (2018). Қазақстандағы ауыл туризмі: даму жолдары мен болашағы. Туризм саласындағы зерттеулер жинағы, 19-40.

